РОЗДІЛ І

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.2

Варламова Ірина Сергіївна,
к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування,
Запорізький національний університет

ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНСТРУМЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕГУЛЮВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що незважаючи на наявність значної кількості економічних інструментів регулювання екологічної сфери, в національній економіці спостерігається значна розбалансованість між економічною, екологічною та соціальною системами. Метою статті є визначення ефективності інструментів економічної політики регулювання екологічної сфери для національної економіки. Використання статистично-економічних методів дозволило визначити характер зв'язку між витратами на охорону навколишнього середовища та його реальним станом. Застосування методів індукції і дедукції дозволило виокремити принципи економічної політики щодо регулювання екологічної сфери. Метод структурного аналізу дозволив згрупувати екологічні податки. Використання методу порівняльного аналізу дозволило виявити ефективність системи екологічного оподаткування в національній економіці. На основі аналізу статистичних даних щодо витрат державного бюджету на охорону довкілля визначено, що незважаючи на їх абсолютне збільшення, частка у ВВП залишається відносно стабільною, і значно меншою, ніж в країнах ЄС. В результаті дослідження було виявлено характер взаємозв'язку між обсягом витрат на охорону навколишнього середовища та індексом екологічної стійкості України: чим вище поточні витрати на охорону навколишнього середовища, тим вищий рейтинг за індексом екологічної стійкості. Основні висновки з проведеного дослідження полягають в тому, що ефективність економічних інструментів регулювання екологічної сфери визначає успішність досягнення водночас трьох національно значущих цілей – екологічна цілісність, екоефективність економічної діяльності та екосправедливість, а дієвість сформованого набору інструментів визначається їх здатністю протистояти внутрішнім та зовнішнім викликам сучасності та відповідністю національній екологічній свідомості. Практичне значення отриманих результатів полягає в оцінці ефективності інструментів економічної політики в регулюванні екологічної сфери та визначення можливостей і обмежень щодо їх використання в національній економіці. Перспективами подальших досліджень є визначення «портфелю» економічних інструментів регулювання екологічної сфери відповідно до особливостей національної економіки.

Ключові слова: *індекс екологічної стійкості, інструменти, екологічний податок, ефективність, витрати.*

ВСТУП

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку національної економіки існує значна кількість інструментів регулювання екологічної сфери, які характеризуються різною ефективністю. Це залежить від особливостей національної економіки, зовнішнього середовища, менталітету нації. Метою будь-якої країни є гармонійне поєднання інструментів регулювання екологічної сфери в єдину систему, яка керується відповідним механізмом задля досягнення сталого розвитку.

Досвід інших країн світу доводить, що дієвість одного інструмента в межах певної країни, не означає його ефективність в іншій країні. Тобто кожна національна економіка повинна сформувати свій «портфель» інструментів управління, який буде протистояти зовнішнім викликам, і формувати екологічну свідомість нації.

Активізація процесів глобалізації та інтеграційні процеси вимагають від України перегляду існуючого механізму взаємовідносин «екологія-економіка-суспільство», і створення нових шляхів раціонального використання природно-ресурсного потенціалу.

Таким чином, виникає об'єктивна необхідність ґрунтовного дослідження ефективності економічних інструментів екологічної політики в національній економіці задля формування ефективного набору

інструментів регулювання відповідно до особливостей економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження підтверджується значною кількістю наукових публікацій теоретичного та прикладного характеру як зарубіжних, так і вітчизняних вчених.

Серед зарубіжних вчених особливості застосування інструментів управління та регулювання екологічної сфери розглядали такі вчені як: В. Дітріх, Е. Лемінг, Г. Леджвурт, Є. Стріт та інші [1]. Різні аспекти екологічного управління в Україні досліджуються вченими: з точки зору екологічного оподаткування підприємств та інших фінансових аспектів – О. О. Веклич, О. Н. Гаркушенко, О. Л. Кащенко, О. П. Маслюківська, В. С. Міщенко, С. М. Козьменко, О. О. Погрібний [2–7]; законодавче регулювання екологічної безпеки – В. І. Андрейцев, І. І. Каракаш, Л. І. Максимів, О. А. Потай [8-9] та інші.

Але недостатньо висвітленою залишається проблема аналізу ефективності інструментів економічної політики в регулювання екологічної сфери для національної економіки.

Мета статті (постановка завдання) полягає у визначенні ефективності інструментів економічної політики регулювання екологічної сфери для національної економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Екологічна політика держави передбачає сукупність програм та стратегічних дій екологічного управління та планування. В умовах євроінтеграції екологічна політика повинна відповідати певній системі принципів та заходів [10]. Серед головних принципів необхідно виокремити:

– принцип субсидіарності;

– принцип превентивних дій;

– принцип обережності;

– принцип відшкодування збитку навколишньому середовищу шляхом зменшення негативного впливу на початковому етапі її виникнення;

– принцип екологічної орієнтації діяльності з урахуванням потреб навколишнього середовища;

– принцип «забруднювач платить»;

– принцип інтеграції екологічної політики у розробку і проведення усіх інших політик.

У міру розвитку екологічної політики розширився перелік інструментів охорони довкілля [10]: LIFE – фінансовий інструмент екологічного захисту; Угоди про охорону довкілля; екологічні мита та податки; програма підтримки НУО, що діють у галузі охорони довкілля; інтегрована виробнича політика (Integrated product policy); Європейське Агентство з питань довкілля; еко-маркування продукції; система екологічного менеджменту та екологічного аудиту Співтовариства (EMAS); оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) певних державних та приватних проектів; оцінка екологічних наслідків впровадження планів та програм: проводиться з метою сприяння включенню екологічних аспектів на етапах розробки та ухвалення планів та програм; екологічні перевірки – мінімальні критерії; Європейський реєстр викидів та перенесення забруднюючих речовин (PRTR).

Вдале поєднання принципів та засобів регулювання в європейських країнах забезпечує позитивні зрушення у системі навколишнього середовища, тоді як в національній економіці екологічна політика є неефективною. Підтвердженням неефективності екологічної політики та недієвості її інструментів є надходження від екологічних податків у країнах ЄС та Україні. Порівняльний аналіз надходжень від екологічних податків показав, що в Україні їх частка складає до 1% ВВП, а в країнах ЄС – 2,5% [11]

Загальноприйнятою логічною тенденцією є те, що із збільшенням витрат на охорону довкілля повинен покращуватися і стан навколишнього середовища. Розглянемо динаміку витрат державного бюджету України за період 2011-2016 рр. (табл. 1).

Аналіз статистичних даних свідчить про те, що спостерігається збільшення суми витрат на охорону довкілля майже у 2 рази у 2016 р. порівняно із 2011 р. Найбільший відсоток витрат на охорону довкілля спостерігався у 2013 р. – 1,6 від загальної суми витрат, але відсоток витрат від ВВП є відносно постійним і коливається в межах 0,2-0,3% від ВВП.

Таблиця 1

Витрати державного бюджету на охорону довкілля в Україні, 2011-2016 рр.

Витрати на охорону довкілля	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Разом, млн. грн.	3008	4135	4595	2597	4053	6972
% від загальної суми витрат	1,3	1,5	1,6	0,9	1,0	1,4
% до ВВП	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
на 1 особу, грн	66	91	101	57	94	98
на 1 працюючого, грн	148	203	225	144	246	256

Джерело: Складено та розраховано автором за даними [12-13]

Як зазначалося нами раніше, в країнах ЄС цей показник складає близько 2,5% від ВВП. Починаючи з 2015 р. збільшуються витрати на охорону довкілля на 1 особу та на 1 працюючого. Отже, аналіз витрат на охорону довкілля є кількісним і не відображає якісних змін стану навколишнього середовища.

На нашу думку, в якості показника, який характеризує якісний стан навколишнього середовища, необхідно проаналізувати взаємозв'язок витрат на охорону навколишнього середовища та рейтингу країни за міжнародним індексом екологічної стійкості (Environmental Performance Index) (табл. 2).

Виявлений характер взаємозв'язку між обсягом витрат на охорону навколишнього середовища та

індексом екологічної стійкості України показує пряму залежність, тобто чим вище поточні витрати на охорону навколишнього середовища, тим вищий рейтинг за індексом екологічної стійкості. У 2015 р. рівень витрат збільшився до 16915,5 млн. грн., що на 2949,8 млн. грн. більше порівняно із 2014 р.

Значний прогрес спостерігається у 2015 р. і за рейтингом екологічної стійкості, згідно із яким Україна піднялася із 95 позиції на 44, покращивши результат більше, ніж у 2 рази.

Таблиця 2

Взаємозв'язок витрат на охорону навколишнього середовища та індексу екологічної стійкості України, 2011-2015 рр.

Показники	2011	2012	2013	2014	2015
Рейтинг	96	96	97	95	44
Значення	48,39	48,7	48,47	49,01	79,69
Поточні витрати на охорону навколишнього середовища, млн. грн.	12039,65	13924,7	14399,0	13965,7	16915,5

Джерело: Побудовано автором за даними [14]

Практика розвинутих країн переконливо доводить, що застосування інструментів фіскальної політики сприяє підвищенню рівня ефективності екологічної політики та цілеспрямованому використанню екологічних податків. При цьому, збільшення витрат належить до стимулюючо-компенсаційних регуляторів, а збільшення екологічних податків є примусово-обмежувальним важелем. Своєю чергою дієвість інструментів економічної політики забезпечується за рахунок їх збалансованого поєднання.

Розглянувши витрати на охорону довкілля, як стимулюючий регулятор, проаналізуємо обсяги екологічного податку як примусово-обмежувальний регулятор (табл. 3).

Таблиця 3

Обсяг екологічного податку 2011-2015 рр., млн. грн.

Показник	Рік				
	2011	2012	2013	2014	2015
Екологічний податок (пред'явлено до сплати), млн. грн.	1990,05	2028,6	3050,6	2918,1	2434,4
Екологічний податок (фактично сплачено), млн. грн.	1825,41	1931,2	2709,7	2818,8	2329,7

Джерело: складено автором за даними [15]

Аналіз обсягу екологічного податку за період 2011-2015 рр. показує, що сума пред'явленого до сплати податку зростала до 2013 року, а потім спостерігається тенденція до зниження і у 2015 році його обсяг склав 2434,4 млн. грн. Аналогічна тенденція характерна і для обсягу фактично сплаченого екологічного податку.

На нашу думку, доцільно проаналізувати співвідношення між обсягом пред'явленого і фактичного екологічного податку (рис. 1)

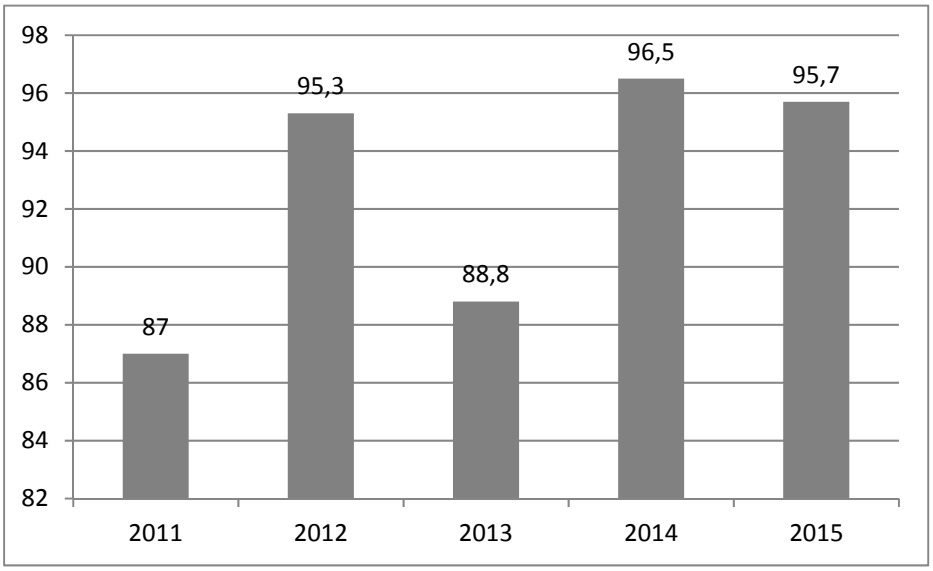

Рис. 1. Співвідношення між обсягом пред'явленого і фактичного екологічного податку, %

Рисунок 1 наглядно демонструє, що у 2015 р. відсоток фактично сплаченого екологічного податку скоротився на 0,8 відсоткових пунктів порівняно із 2014 р., в якому спостерігався найбільше значення цього показника за період 2011-2015 рр.

Слід зазначити, що екологічні податки – неоднозначний економічний інструмент, який не лише виконує роль фіскальної спрямованості системи стягнення екоресурсних платежів, а й повинен бути стимулом інвестиційно-інноваційної діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища. Адміністрування екологічних податків повинно підпорядковуватися трьом головним цілям: екологічна цілісність, екоефективність економічної діяльності, екосправедливість.

Сучасні економічні реалії переконливо доводять, що система екологічного оподаткування України не відповідає сучасним реаліям і потребує реформування. Перш за все в Україні відсутні певні групи екологічних податків, які притаманні системі оподаткування у країнах ЄС, а саме: «відкладені платежі», що сприяють покриттю екологічних витрат (earmarked charges – податки на шумове забруднення, батарейки, доходи від тваринництва та інші); «потоварні» або «продуктові», які стимулюють обмеження або ощадливе споживання товарів – потенційних забруднювачів довкілля (incentive charges – податки на пестициди, детергенти, пластмасу, певні види палива, транспорту). Однак головна відмінність вітчизняної системи екологічного оподаткування від європейської полягає у тому, що механізми її реалізації є не ефективними, оскільки не створюють в економічних агентів реальних стимулів для природоохоронних дій. Виключно фіскальна спрямованість механізму збирання коштів за природокористування, з ігноруванням регулювальної, обмежувальної і стимулювальної функцій, не сприяє ефективному використанню природних благ.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На основі вищезазначеного, слід підсумувати, що ефективність економічних інструментів регулювання екологічної сфери визначає успішність досягнення водночас трьох національно значущих цілей – екологічна цілісність, екоефективність економічної діяльності та екосправедливість. Дієвість сформованого набору інструментів визначається їх здатністю протистояти внутрішнім та зовнішнім викликам сучасності та відповідністю національній екологічній свідомості. Перспективами подальших досліджень є визначення «портфелю» економічних інструментів регулювання екологічної сфери відповідно до особливостей національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дитрих В. Зеленый бизнес – миллиардная сделка!: На смену доткомам приходят дотгрины / Дитрих Вальтер ; пер. с нем.: В. Хартмана ; Нац. Академия Наук Украины, Ин-т экономики и прогнозирования. – К. [б. и.], 2009. – 295 с.
2. Веклич О. О. Екологічне оподаткування як механізм підвищення конкурентоспроможності національної економіки / О. О. Веклич // Проблеми формування та реалізації конкурентної політики: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: АртДрук 2013. – С. 36-37.
3. Гаркушенко О. Н. Состояние и перспективы применения экологических налогов в Украине / О. Н. Гаркушенко // Економіка промисловості. – 2013. – № 3 (63). – С. 37-46.
4. Кашенко О. Л. Фінанси природокористування / О. Л. Кащенко. – Суми, 2000. – 317 с.
5. Маслюківська О. П. Механізм впровадження еколого-трудової податкової реформи в Україні : автореф. дис. … канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / О. П. Маслюківська. – К., 2011. – 21 с.
6. Міщенко В. Дієвість економічних підойм екологічної політики (чи «забруднювач платить»?) / В. Міщенко // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 62-69.
7. Козьменко С. М. Особливості екологічного оподаткування в зарубіжних країнах / С. М. Козьменко, Т. В. Волковець // Вісник Сумського держ. ун-ту. – 2012. – № 1. – С. 11-18.
8. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навчальний та науково-практичний посібник. – К., 2002. – 332 с.
9. Максимів Л. І. Сутність, функції, завдання та нормативно-правове забезпечення екологічного менеджменту [Текст] / Л. І. Максимів, О. А. Потай // Наукові праці Лісівничої академії наук України. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2007. – Вип. 5. – С. 103-109.
10. Аналіз досвіду Європейського співробітництва щодо формування і втілення інституцій та інструментів екологічної політики [Електронний ресурс] / Аналітична записка. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/840/.
11. Environmental tax revenues [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/data.
12. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://treasury.gov.ua/main/uk/index.
13. Витрати державного бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cost.ua/budget/expenditure/.
14. Environmental Performance Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.epi.yale.edu/epi/country-profile/ukraine.
15. Державна служба статистики України. Навколишнє середовище. Витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/.

Варламова Ирина Сергеевна

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНСТРУМЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В РЕГУЛИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что несмотря на наличие значительного количества экономических инструментов регулирования экологической сферы, в национальной экономике существует значительный дисбаланс между экономической, экологической и социальной системами. Целью статьи является определение эффективности инструментов экономической политики в регулировании экологической сферы для национальной экономики. Использование статистико-экономических методов позволило определить характер связи между затратами на охрану окружающей среды и его реальным состоянием. Применение методов индукции и дедукции позволило выделить принципы экономической политики в отношении регулирования экологической сферы. Метод структурного анализа позволил сгруппировать экологические налоги. Использование метода сравнительного анализа позволило выявить эффективность системы экологического налогообложения в национальной экономике. На основе анализа статистических данных относительно расходов государственного бюджета на охрану окружающей среды определено, что несмотря на абсолютное увеличение, их доля в ВВП остается относительно стабильной, и значительно меньше, чем в странах ЕС. В результате исследования был выявлен характер взаимосвязи между объемом затрат на охрану окружающей среды и индексом экологической устойчивости Украины: чем выше текущие затраты на охрану окружающей среды, тем выше рейтинг по индексу экологической устойчивости. Основные выводы из проведенного исследования заключаются в том, что эффективность экономических инструментов регулирования экологической сферы определяет успешность достижения одновременно трех национально значимых целей – экологическая целостность, экоэффективность экономической деятельности и экосправедливость, а действенность сформированного набора инструментов определяется их способностью противостоять внутренним и внешним вызовам современности и соответствием национальной экологической сознания. Практическое значение полученных результатов заключается в оценке эффективности инструментов экономической политики в регулировании экологической сферы и определение возможностей и ограничений по их использованию в национальной экономике. Перспективами дальнейших исследований является определение «портфеля» экономических инструментов регулирования экологической сферы в соответствии с особенностями национальной экономики.

Ключевые слова: *индекс экологической устойчивости, инструменты, экологический налог, эффективность, затраты*

Varlamova Irina S.

EFFICIENCY OF ECONOMIC POLICY INSTRUMENTS IN THE ENVIRONMENTAL SPHERE

The relevance of the research topic stems from the fact that, that despite the large number of economic instruments for environmental sectors regulation at the national economy there is a significant imbalance between economic, environmental and social systems. The purpose of this article is to determine the effectiveness of economic policy instruments in the environmental sector for the national economy. The use of statistical and economic methods allowed determining the nature of the relationship between the cost of the environmental protection and its actual state. Application of methods of induction and deduction helped to highlight the principles of economic policy in regulating the environmental sphere. Method of structural analysis made it possible to group the environmental taxes. Using the method of comparative analysis helped to reveal the effectiveness of the system of ecological taxation in the national economy. Based on the analysis of the statistical data concerning state budget expenditures for environmental protection it has been determined that despite their absolute growth, their share in GDP has remained relatively stable, and significantly less than in EU countries. It has been identified that the nature of the relationship between the costs of environmental protection and the environmental sustainability index of Ukraine: the higher the current expenditures on environmental protection, the higher the ranking on environmental sustainability index. The main conclusions according to the research are that the effectiveness of economic instruments of environmental regulation of the sphere determines the success of achieving simultaneously the three national objectives – ecological integrity, eco-efficiency of economic activities and the impact of the created set of tools determined by their ability to withstand internal and external challenges and compliance of national environmental consciousness. Practical significance of the obtained results consists in the evaluation of the effectiveness of economic policy instruments in the environmental sector and identify opportunities and limitations for their use in the national economy. Prospects for further research is the definition of "portfolio" of economic instruments of regulation of the environmental sector in accordance with the characteristics of the national economy.

Keywords: *environmental sustainability index, instruments, environmental tax, efficiency, costs.*

Одержано 06.01.2017 р.